

Dariusz Zając

Zasada podmiotowości w edukacji etycznej nauczycieli

„Nie wystarczy, jeśli nabędziecie umiejętność stosowania wiedzy na użytek człowieka. Ten sam człowiek i jego los muszą być głównym celem wszystkich zabiegów technicznych”

Albert Einstein

Praca nauczyciela obok aspektu merytorycznego (wiedza) i sprawnościowego (umiejętności) posiada aspekt moralno-etyczny. Społeczna doniosłość świadczonych przez nauczyciela usług, interpersonalny charakter stosunków w profesjonalnej działalności, konieczność reprezentowania wysokiego poziomu świadomości etycznej czy wręcz osobowości etycznej sprawia, że nie sposób pomijać czy nawet pomniejszać rangi trzeciego z wymienionych aspektów. W jego zakres wchodzi m.in. określone zasady etyczne, jakimi winien kierować się nauczyciel podejmując relacje z uczniem.

Na zasadach tych powinny opierać się podejmowane świadomie działania i postępowanie nauczyciela. Od zasad tych uzależnia się jakość działań i zachowań, w nich tkwi ich sens, z nich wywodzi się zobowiązujące nauczyciela poczucie własnej za swoje czyny odpowiedzialności. Przydają one nauczycielowi właściwy mu etycznie ton życia i współżycia, pozostają dla niego wytycznymi w jego przynależności zawodowej, nabierają wagi prawideł etycznego poziomu w nauczaniu i wychowaniu, są głosem nauczycielskiego sumienia [Legowicz, 1988, s. 95-96]. Pomimo tego, że zasady etyczne zawodu nauczycielskiego nie mają swych podstaw w formalnym dokumencie, „nie znaczy to - zdaniem A. Tchorzewskiego - że szczegółowe dyrektywy postępowania, które regulują działalność dydaktyczną i wychowawczą, nie tkwią w świadomości nauczycieli (...) [1985, s. 71]. Źródłem ich należy upatrywać w uniwersalnych normach postępowania każdego człowieka,

normach prawnych oraz w indywidualnych, osobistych doświadczeniach zawodowych nauczyciela. Nie bez przyczyny etykę zawodową nauczyciela ujmuje się jako konkretyzację etyki ogólnej i moralności ogólnospołecznej, dostosowaniem jej do specyficznych czynności profesjonalnych nauczyciela [Nijakowski, 1977, s. 17]. Jest ona transpozycją norm i ocen moralnych na teren specyfiki pracy nauczyciela [Olszański, 1978, s. 67] bądź też „zespołem norm i dyrektyw wynikających z tradycji zawodu, z ducha kultury narodowej, z podstawowych wskazań etycznych przyjętych w danym społeczeństwie, a zastosowanych do wykonywania danego zawodu” [Szczepański, cyt. za: Kamiński, 1971, s. 12].

Spośród propozycji zasad etycznych zawodu nauczycielskiego na uwagę zasługuje zasada podmiotowości. Niniejsze rozważania odnoszą się do respektowania tej zasady (reguły) etycznej przez nauczyciela względem ucznia. Nauczyciel uznający tę regułę traktuje ucznia jako partnera, przyznaje mu prawo do wolnego wyboru wartości, szanuje jego godność osobistą, indywidualność, tożsamość. Zasada podmiotowości - zdaniem A. Guryckiej - polega na umożliwieniu uczniom podejmowania określonej aktywności pochodzącej z własnego wyboru, stanowiącej wyraz poczucia sprawstwa i kontroli nad otoczeniem [1989, s. 16]. Respektowanie podmiotowości ucznia to podążanie za nim po to, aby ujawniły się właściwości jego funkcjonowania i problemy subiektywnie przezeń przeżywane, a nie przykładanie doń matrycy testowej, stwarzanie sytuacji (z wykorzystaniem swojej wiedzy i umiejętności) służących rozwojowi dziecka, respektowanie trudności w rozwoju dziecka wejścia i wyjścia z relacji wychowawczych [Kościelska, 1986 nr 8-9].

Społeczna rola, w jaką wchodzi nauczyciel, która w rozumieniu powinnościowym oznacza „wzór zachowania [...], zespół norm odnoszących się do jednostki ze względu na zajmowaną przez nią pozycję społeczną” [Lazari-Pawłowska, 1992, s. 85-86] wydaje się być wystarczającym powodem, aby w szczególny sposób mówić o zasadzie podmiotowości jako regule etycznej. Można i należy traktować ją jako normę etyczną zawodu nauczycielskiego, której przestrzeganie jest możliwe wówczas, kiedy nauczyciel będzie w stanie dostrzec i zrozumieć podmiotowość ucznia, przewyciężyć przedmiotowe podejście do niego. Taka sytuacja - zdaniem W. Furmanka - będzie miała miejsce wtedy, gdy nauczyciel sam odkryje prawdę o sobie, gdy dostrzeże i pojmie ucznia na wzór samego siebie [1995, s. 37].

Przyjęcie powyższego stanowiska w prezentowanych w tym miejscu wywodach rodzi pytanie: czy zasada podmiotowości jako reguła etyczna może mieć

charakter heteronomiczny (zewnątrzpochodny), czy może być nauczycielowi narzucona z zewnątrz, przyjmująca postać formalnego nakazu i tym samym stanowiąca dla nauczyciela nic innego, jak tylko przymus moralny? Z pewnością może ona przyjąć taką postać, ale wówczas istnieje niebezpieczeństwo, że wszelkie działania nauczyciela podejmowane w imię tej zasady będą jedynie pozorne nie trafiające w rdzeń samej podmiotowości. Może lepszym wyjściem byłoby wskazywanie nauczycielom na wartość podmiotowości, jej znaczenie dla wszystkich uczestników procesu edukacyjnego?

Nakazywanie nauczycielowi respektowania podmiotowości ucznia nie ma większego sensu w sytuacji, gdy sam nauczyciel nie czuje się podmiotem i nie dostrzega własnej podmiotowości. Z etycznego punktu widzenia być podmiotem, to pewna wartość, zaszczyt, to powinność człowieka, który będąc podmiotem osiąga szczególną godność, nabywa uprawnień i statusu społecznego, prawnego oraz etycznego [Adamiec, 1992, s. 12].

W sytuacji dwupodmiotowej między nauczycielem a uczniem zawiązuje się coś w rodzaju węzła etycznego, podkreślającego, co jest nam wzajemnie powinno i co uchodzi w naszych relacjach za wartościowe [Zdyb, 1993, s. 24]. Podmiotowość ucznia jawi się wówczas nauczycielowi jako określona wartość, a ta z kolei jest źródłem powinności respektowania jej w podejmowanych profesjonalnych działaniach. Tak więc zasada podmiotowości staje się dla nauczyciela normą - powinnością etyczną, co oznacza, że jej przestrzeganie wynika bardziej z własnej, nieprzymuszonej woli nauczyciela, z wewnętrznego imperatywu moralnego, z wewnętrznego nakazu - „tak a tak powinno się czynić w imię poszanowania podmiotowości ucznia”, aniżeli z zinstytucjonalizowanego obowiązku etycznego spoczywającego na nauczycielu.

Przestrzeganie zasady podmiotowości, traktowanej jako norma etyczna wewnątrzpochodna, respektowanie jej nie dlatego, że została gdzieś przez kogoś ustanowiona, ale z uwagi na to, że została uznana i zaakceptowana przez nauczyciela jako słuszna, świadczy o nieprzeciętnym poziomie etycznym nauczyciela. Wewnątrzpochodny charakter zasady podmiotowości jako normy etycznej ma znacznie większą siłę oddziaływania na nauczyciela, niż gdyby miał ją respektować tylko z uwagi na jej zewnątrzpochodny charakter, w szczególności, gdyby za jej naruszenie nie groziły żadne sankcje pozamoralne. Respektowanie zasady podmiotowości winno być wynikiem uaktywnienia etycznego „ja” nauczyciela, stanowiącego źródło poglądów, przekonań, działań etc.

Punktem wyjścia, przy tego typu rozważaniach, należałoby uczynić przede wszystkim świadomość etyczną nauczycieli, świadomość tego, co i dlaczego powinien czynić nauczyciel w imię poszanowania podmiotowości ucznia, która jawi się jako wartość i powinność nauczycielskiej służby. Dostrzeżenie podmiotowości ucznia i służenie jej wymaga posiadania przez nauczycieli nie tylko wysokich walorów merytoryczno - sprawnościowych, ale również etycznych, bowiem wpływają one na jakość podejmowanych działań. Niewątpliwie walorem tym może być aksjodeontologiczna dojrzałość nauczyciela, która - najogólniej biorąc - wyraża się w umiejętności rozpoznawania tych wartości, które skoncentrowane są wokół wartości najwyższej, jaką jest, a w każdym razie powinien być dla nauczyciela uczeń i jego dobro. Względ na tę wartość sam zobowiązuje (i zobowiązuje) etycznie nauczyciela do współdziałania z nim, podejmowania autentycznego dialogu, poszukiwania prawdy, pozytywnych wartości. To również uznanie każdego ucznia jako jednostki autonomicznej wraz z przysługującym jej prawem do wewnętrznej niezależności, samodzielności, odpowiedzialności *etc.*

Pomimo tego, że obecnie wiele mówi się i pisze o konieczności poszanowania podmiotowości ucznia, podejmuje się również dywagacje wokół etycznej strony zawodu nauczycielskiego, to wydawać się może, że są to jedynie teoretyczne wywody nie znajdujące (bądź znajdujące w znikomym stopniu) swego odbicia w praktyce, o czym chociażby świadczą przeprowadzone w tym zakresie badania empiryczne. W szkole nadal mało miejsca jest na podmiotowość ucznia, wiele do życzenia pozostawia również sprawa etyczności i moralności nauczycieli.

Z pewnością sytuacji tej nie poprawią ogórne zarządzenia, nakazy czy zakazy bez odpowiednich sankcji. W rzeczywistości cały problem sprowadza się do właściwego przygotowywania kandydatów do zawodu nauczycielskiego w zakresie uświadamiania idei i znaczenia podmiotowości dla człowieka. Towarzyszyć temu powinno kształcenie moralno-etycznego oblicza nauczyciela poprzez uwrażliwienie na problemy natury etycznej, rozwijanie wyobraźni moralnej, zachęcanie do podejmowania refleksji etycznej. Etyczne kształcenie nauczycieli winno być w dużej mierze nastawione na rozbudzenie świadomości etycznej szczególnie poprzez odwoływanie się do bogatej tradycji zawodu nauczycielskiego, do tego, co w profesji tej uchodziło od wieków i uchodzi nadal za powinne i obowiązujące pod względem etycznym.

Respektowanie wszelkich zasad etycznych, w tym również analizowanej w tym miejscu zasady podmiotowości jawić się powinno jako efekt etycznego dojrzewania nauczyciela, rozwoju jego etycznej orientacji, stanowiącej połączenie

orientacji prospołecznej z orientacją na reguły. Taka orientacja jest - zdaniem E. Stauba - orientacją najwrażliwszą moralnie i najefektywniej chroniącą dobro człowieka, gdzie reguły i zasady są powiązane z dobrem człowieka i z punktu widzenia człowieka testowane i oceniane [1990, s. 66].

Każdy człowiek, a nauczyciel w szczególności, winien być zorientowany w skomplikowanych układach wartości i związanych z nimi powinności. Wiedza etyczna, którą dysponuje nauczyciel, wydaje się być nieodzowna, po to, aby móc samodzielnie i twórczo rozpoznawać, co pod względem etycznym jest dobre bądź złe we własnej profesjonalnej działalności. Takiej właśnie wiedzy potrzebuje nauczyciel, który chce respektować podmiotowość ucznia. Zrozumienie idei i znaczenia podmiotowości wespół z ukształtowaną etyczną sylwetką, stanowić będzie podstawę gotowości nauczycieli do pożądanego pod względem etycznym działania w zakresie analizowanego tu problemu.

Zaprezentowane powyżej wywody, w których podmiotowość ujęto jako kategorię etyczną, należy traktować jako jeden z możliwych podejść w kwestii profesjonalnej etyki nauczyciela, etyki opartej na wysokim poziomie wyobraźni i wrażliwości etycznej, wyrażającej się - najogólniej biorąc - w zdolności dostrzegania rangi i roli podmiotowości ucznia w procesie edukacyjnym, stanowiącej dla nauczyciela wartość, na podłożu której ujawnia się świat nauczycielskich powinności moralnych.

Bibliografia:

- Adamiec M., Podmiotowość - formy i zmiany, [w:] Podmiotowość człowieka. Szanse rozwoju i zagrożenia, Z. Ratajczak (red.), Katowice 1992.
- Furmanek W., Człowiek - człowieczeństwo - wychowanie, Rzeszów 1995.
- Gurycka A., Podmiotowość w wychowaniu - hasło? nonsens? prawda? [w:] Podmiotowość w doświadczeniach wychowawczych dzieci i młodzieży, A. Gurycka (red.), Warszawa 1989.
- Indywidualne i społeczne wyznaczniki wartościowania, J. Reykowski, N. Eisenberg, E. Staub (red.), Wrocław 1990.
- Kamiński A., Nauczycielskie normy etyczne, Nowa Szkoła, 1971 nr 10.
- Kościńska A., Psycholog w poszukiwaniu tożsamości zawodowej, Nowiny Psychologiczne, 1986 nr 8-9.
- Lazari-Pawłowska I., Etyka. Pisma wybrane, Wrocław 1992.
- Legowicz J., Moralno-etyczne zasady zawodu nauczycielskiego, Kwartalnik Pedagogiczny, 1988 nr 2.
- Nijakowski M., Etyczne problemy adaptacji społeczno-zawodowej nauczycieli, Opole 1977.
- Olszański J., Zasady etyczno-moralne pracy nauczyciela, Nauczyciel i Wychowanie, 1978 nr 6.
- Staub E., Wartości indywidualne i społeczne (grupowe) z perspektywy motywacji i ich rola w pomaganiu i krzywdzeniu innych, [w:] Indywidualne..., *op. cit.*
- Tchorzewski A., Świadomość zawodowa a niektóre przejawy aktywności studentów, Bydgoszcz 1985.
- Zdyb M., Istota decyzji, Lublin 1993.